

عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی کاربران دبیرستانی کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد

عاصفه عاصمی

استادیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه اصفهان
af_asemi@yahoo.com

بی بی عشرت زمانی (نویسنده مسئول)

دانشیار گروه علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه اصفهان
bzamani@edu.ui.ac.ir

امین میرزایی

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه اصفهان
amin_i25@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۹/۱۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۳/۲۴

چکیده

هدف: هدف پژوهش حاضر، بررسی عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی کاربران دبیرستانی کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد براساس چهار مؤلفه فردی، اجتماعی-اقتصادی، آموزشی و مذهبی است.

روش: روش پژوهش پیمایشی و جامعه آماری آن شامل کلیه کاربران دبیرستانی کتابخانه‌های عمومی تحت پوشش اداره کل نهاد کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد است. براساس جدول کرجسی و مورگان تعداد ۳۱۰ نفر به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شد. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته بود که روایی و پایایی آن با استفاده از روش تحلیل عاملی و ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید. سپس داده‌ها در دو سطح توصیفی و استنباطی تجزیه و تحلیل شد. در سطح آمار توصیفی از فراوانی، درصد فراوانی، میانگین، میانه و انحراف معیار و در سطح آمار استنباطی از آزمون‌های t تک متغیره و آزمون‌های تحلیل واریانس چند متغیره مانوا استفاده شد.

یافته‌ها: نتایج پژوهش نشان داد که عوامل فردی و آموزشی بیشترین تأثیر را بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌ها دارند. عوامل اجتماعی-اقتصادی در رتبه‌های بعدی این تأثیر قرار می‌گیرند و کمترین تأثیر مربوط به عوامل مذهبی است.

اصالت/ارزش: در صورتی که نیازهای اطلاعاتی دانش‌آموزان تشخیص داده شود، می‌توان منابع لازم و مفید را در اختیار آنها قرار داد و علاقه آنها را به محیط‌های کتابخانه‌ای دو چندان نمود. نتایج این پژوهش که به تعیین نقش هر یک از عوامل تأثیرگذار فردی، اجتماعی-اقتصادی، آموزشی و مذهبی در نیازهای اطلاعاتی جوانان و دانش‌آموزان پرداخته است می‌تواند برای برنامه‌ریزی و تجهیز کتابخانه‌ها و سایر مراکز یادگیری مفید باشد.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه عمومی، نیازهای اطلاعاتی، دانش‌آموزان.

مقدمه

توسعه تکنولوژی آموزشی چندرسانه‌ای و سیستم‌های فرارسانه‌ای کامپیوتری و نیز افزایش علاقه به آموزش انفرادی و آموزش در قالب گروه‌های کوچک توجه به ایجاد کتابخانه‌هایی که مجهز به امکانات گوناگون برای یادگیری باشند و به‌طور کلی ویژگی‌های یک مرکز یادگیری را داشته باشند را ایجاد می‌کند. مراکز یادگیری و کتابخانه‌های عمومی، محلی است که افراد می‌توانند به آن مراجعه کنند و اطلاعات و مهارت‌های خود را از طریق مراجعه به مواد و منابع متنوع یادگیری و از طریق مشاوره و راهنمایی‌های موجود در این مراکز بهبود بخشند. استفاده از این کتابخانه‌ها و مراکز یادگیری برای رفع نیازهای اطلاعاتی کاربران به آنها نوعی خودتنظیمی و خودگردانی می‌دهد که آنها بدون هیچ واسطه یا معلمی بتوانند خود به یادگیری بپردازند (اندرسون و الوم، ۱۳۸۵). طراحان، برنامه‌ریزان، مدیران و مجریان آموزشی با استفاده از فناوری‌ها می‌توانند مراکز یادگیری و کتابخانه‌ها را غنی‌تر ساخته و آن را جهت آموزش از راه دور و یادگیری الکترونیکی طراحی کنند و به این ترتیب نیاز افراد جامعه به یادگیری و کسب اطلاعات روزآمد را برآورده سازند. در چنین شرایطی است که نظام آموزش و پرورش کشور و مراکز آموزشی هر سازمانی می‌توانند با توجه به نیازهای بیدار شده در یادگیرندگان و کارکنان، به‌منظور تکامل و پیشرفت آنها به‌جای تدریس موضوعات تخصصی در مدارس، دانشگاه‌ها و دوره‌های کارآموزی، تحولی بزرگ برای رویارویی با جریان روان و سیال اطلاعات و هماهنگ شدن با آن ایجاد کنند. چراکه همچنان که روز آغاز می‌شود، نیاز واقعی ما هم به یادگیری پایه‌ای موضوعات جدید مطرح می‌شود. حتی در کنار هم بودن نیز احساس و نیاز یادگیری را در ما به‌وجود می‌آورد (ولف و ریچاردسون، ۲۰۰۳؛ نقل از افضل‌نیا، ۱۳۸۴). پس امروز یادگیرندگان باید بدانند که چگونه خود را آموزش دهند و نه تنها به یادگیری مواد درسی؛ بلکه به شناخت عادت‌های کاری خود، پایه‌های معلومات، بینش‌ها، آرزوها، نظام‌های ارزشی و... مبادرت ورزند و خودآموزی و خودگردانی را جانشین وابستگی به معلم کنند (شعاری‌نژاد، ۱۳۸۳). مراکز یادگیری و کتابخانه‌ها باید دارای منابع و رسانه‌های متنوعی باشد تا بتوانند پاسخگوی نیازهای فراگیران باشد. بنابراین کتابخانه‌های عمومی که خود نقش مراکز

یادگیری را به عهده دارند باید در راستای تطابق با نیازهای فردی افراد و برای دست یافتن به اطلاعات مورد نیاز در یک فرایند یادگیری مادام‌العمر طراحی شوند و محلی برای بالا بردن مهارت‌های فراشناختی افراد گردند. بنابراین، این مراکز باید دارای اهدافی مانند فراهم ساختن امکانات یادگیری برای مطالعه مستقل یادگیرندگان و ارائه خدمات یادگیری رایگان، آسان و لذت‌بخش برای کاربران باشند (افضل‌نیا، ۱۳۸۴).

کتابداران و اطلاع‌رسانان در این مراکز باید بتوانند براساس نیازهای اطلاعاتی مراجعه‌کنندگان، اطلاعات مناسب و معتبری را در اختیار آنان قرار دهند. پائو (۱۳۸۲) بیان می‌کند که نیازهای اطلاعاتی در کانون توجه ارائه‌دهندگان خدمات اطلاع‌رسانی است؛ لذا هدف نهایی هر نظام اطلاع‌رسانی فراهم‌سازی و تحویل اطلاعاتی است که با درخواست‌های اطلاعاتی کاربران مطابقت نماید. مدل‌سازی نیازسنجی اطلاعاتی نیز با همین هدف انجام می‌گیرد. مدل‌های مفهومی نیازسنجی شامل چهار الگوی مفهومی: ۱) مدل مطالعه نیازسنجی اطلاعات در مقیاس ملی؛ ۲) مدل مطالعه نیاز ضروری؛ ۳) مدل مطالعه کاربران و ۴) مدل سنجش نیازهای اطلاعاتی در سازمانها است. از این چهار الگوی کلی، مدل سوم یعنی «مطالعه نیازهای کاربران» یکی از رایج‌ترین مطالعات درباره نیازهای اطلاعاتی است و شش مرحله دارد که آخرین مرحله آن تحلیل و تعیین نیازهای اطلاعاتی کاربران است (بابایی، ۱۳۸۶).

بنابراین می‌توان گفت که عامل موفقیت در انتقال اطلاعات به کاربران تا حد زیادی در تشخیص نیازهای اطلاعاتی آنان است. در کتابخانه‌های عمومی، شناسایی عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی کاربران به‌عنوان ابزار اولیه برنامه‌ریزی و سازماندهی خدمات اطلاع‌رسانی محسوب می‌شود. از جمله عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی می‌توان از عوامل اجتماعی، عوامل خانوادگی، عوامل آموزشی، عوامل محیطی، عوامل مذهبی اشاره کرد. اینکه چه عواملی سبب می‌شود تا افراد به منابع اطلاعاتی نیاز پیدا کنند، به نوع کتابخانه و جامعه استفاده‌کنندگان آن بستگی دارد. بنابراین لازم است تا میزان تأثیر این عوامل در کتابخانه‌های مختلف و جامعه استفاده‌کنندگان آن مورد سنجش قرار گیرد تا با شناخت دقیق عوامل تأثیرگذار، بتوان در جهت ارائه خدمات بهتر به جامعه استفاده‌کنندگان برنامه‌ریزی کرد. هر چند تحقیقات اندکی در ارتباط با سنجش نیازهای اطلاعاتی برای قشر جوانان دانش‌آموز در ایران انجام گرفته است؛

ولی نتایج جست‌وجوهای کتابخانه‌ای و اینترنتی بیانگر کمبود تحقیقات انجام شده در ارتباط با عوامل تأثیرگذار بر نیازهای اطلاعاتی و رفتار اطلاعاتی مصرف‌کنندگان به‌ویژه نقش عوامل مذهبی، اجتماعی و اقتصادی است. از سوی دیگر، شناسایی میزان اهمیت هر یک از این عوامل، در تجهیز کردن کتابخانه‌های عمومی به منابع اطلاعاتی برای جذب هر چه بیشتر افراد جوان و دانش‌آموزان ضرورت دارد. با شناسایی نیازهای اطلاعاتی می‌توان محیط‌های کتابخانه را برای همه اقشار با هرگونه گرایش و جایگاهی جذاب و قابل استفاده کرد.

در مورد کاربرد نتایج حاصل از پژوهش حاضر می‌توان به این نکته اشاره کرد که کتابخانه‌های عمومی با هدف تأمین نیاز برای گروه‌های متنوع سنی و اجتماعی ایجاد شده‌اند و به مثابه کانونی جهت تأمین نیاز اطلاعاتی متقاضیان، دانشجویان و دیگر اقشار جامعه در تمامی جنبه‌های زندگی فردی و اجتماعی به‌شمار می‌روند؛ بنابراین باید بتوانند منابع اطلاعاتی را به‌صورت همگن برای تمامی اقشار استفاده‌کننده از کتابخانه تدارک ببینند. از این رو، بررسی این کتابخانه‌ها و نیازهای جامعه استفاده‌کننده آنها و در نهایت عوامل مؤثر بر این نیازها، می‌تواند راه‌گشای ارتقای سطح کیفی این کتابخانه‌ها بوده و کتابداران و اطلاع‌رسانان را در تشخیص درست نیازهای اطلاعاتی کاربران این کتابخانه یاری دهد و در نهایت مدیران کتابخانه‌ها با استفاده از این اطلاعات می‌توانند برنامه‌ریزی مناسب‌تری جهت ارائه خدمات به استفاده‌کنندگان داشته باشند. در واقع می‌توان گفت که هدف نهایی هر کتابخانه برنامه‌ریزی و ارائه بهترین خدمات متناسب با نیازهای اطلاعاتی جامعه استفاده‌کننده است.

از آنجایی که تاکنون در مورد تعیین میزان تأثیر عوامل مختلف مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی کاربران کتابخانه‌های عمومی پژوهشی صورت نگرفته، این پژوهش در صدد است که این موضوع را در بین جامعه استفاده‌کنندگان دانش‌آموز در کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد مورد بررسی قرار دهد. همچنین پژوهش حاضر به بررسی رابطه بین میزان تأثیر این عوامل بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی بر حسب مشخصات جمعیت‌شناختی آنان نظیر سن، جنس، مقطع تحصیلی، و... پرداخته است. در راستای رسیدن به این اهداف، پژوهش حاضر سعی دارد به دو فرضیه زیر پاسخ دهد:

۱. تأثیر عوامل فردی، اجتماعی، اقتصادی و مذهبی بر نیازهای اطلاعاتی دانش‌آموزان

دبیرستانی متفاوت است.

۲. عوامل تأثیرگذار بر نیازهای اطلاعاتی کاربران دانش‌آموز کتابخانه‌های عمومی تحت پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد بر حسب مشخصات جمعیت‌شناختی آنان نظیر سن، جنس، مقطع تحصیلی، و... متفاوت است.

عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی کاربران کتابخانه‌های عمومی

عوامل مختلفی بر نیازهای اطلاعاتی کاربران کتابخانه‌های عمومی تأثیر دارند. از جمله عوامل فردی، اجتماعی، آموزشی، مذهبی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... از آنجایی که در این پژوهش چهار عامل فردی، اجتماعی، آموزشی و مذهبی مورد بررسی قرار گرفته است. بنابراین در ادامه به توضیح این چهار عامل و تأثیری که بر نیازهای اطلاعاتی مراجعه‌کنندگان به کتابخانه‌های عمومی دارد پرداخته شده است.

عوامل فردی

عوامل فردی و تفاوت‌های فردی یکی از موارد مهمی است که در نیازها و رفتارهای اطلاعاتی کاربران مؤثر است (بیگان^۱، ۱۹۸۸ و نیلسون^۲، ۱۹۹۳). برخی از عوامل فردی مربوط به صفات و ویژگی‌هایی نظیر انگیزش و برخی مربوط به داشتن مهارت در حیطه‌های مختلف نظیر مهارت‌های جست‌وجو، مهارت‌های کار با رایانه، تجارب کاری در محیط‌های گوناگون مهارت‌های شناختی فراگیران می‌شود. علاوه بر این یادگیرندگان دارای سبک‌های یادگیری متفاوتی هستند. ساراسین^۳ (۱۹۹۸) سبک‌های یادگیری را «تمایل فرد برای درک و پردازش اطلاعات به شیوه‌ای خاص یا ترکیبی از شیوه‌ها» تعریف می‌کند (بیتز و بول^۴؛ نقل از زمانی و عظیمی، ۱۳۸۸). عوامل فردی تنها به امور فوق محدود نمی‌شود؛ بلکه عواملی نظیر سن، جنسیت، میزان تحصیلات و وضعیت تأهل و عوامل اقتصادی مانند میزان درآمد، نوع شغل سابق و محل سکونت در مراجعه به کتابخانه مؤثر است. از طرفی این عوامل بر نیازهای اطلاعاتی آنان نیز تأثیرگذار است. در پژوهش حاضر برخی از این عوامل به‌عنوان مشخصات جمعیت‌شناختی مراجعه‌کنندگان به کتابخانه‌های عمومی در نظر گرفته شده است و برخی دیگر از آنها که جزو جنبه‌های شخصیتی افراد است به‌صورت عواملی مجزا مورد بررسی قرار گرفته

1. Egan

2. Nielsen

3. Sarasin

4. Bates & Pool

است. از جمله این عوامل فردی می‌توان به وضعیت جسمی فرد اشاره نمود که در میزان مراجعه فرد به کتابخانه می‌تواند بسیار مؤثر باشد. آن چه مسلم است، این است که اگر شخص از وضعیت جسمانی مطلوبی برخوردار نباشد برای مراجعه به کتابخانه با مشکلاتی روبه‌رو است و برای اینکه از خدمات کتابخانه‌ای بهره‌مند شود بایستی حتماً عضو کتابخانه‌ای شود که خدمات لازم به افرادی که دچار مشکلات جسمانی هستند را ارائه می‌دهد. از دیگر عوامل فردی که جزو جنبه‌های شخصیتی افراد است می‌توان به خصلت کنجکاو، لذت‌طلبی، علاقه، وضعیت روحی، اعتماد به نفس، انزواگرایی، علاقه به کار گروهی و توانایی علمی اشاره کرد که هر کدام از این عوامل می‌تواند بر نیازهای اطلاعاتی مراجعه‌کنندگان به کتابخانه تأثیر داشته باشد.

عوامل اجتماعی - اقتصادی

رابطه متقابل کتابخانه و جامعه و وابستگی آن‌ها به یکدیگر در گذر تاریخ همواره محسوس و مشهود بوده است، چنانچه کتابخانه بزرگ اسکندریه به‌عنوان کانون معرفت یونانی و کتابخانه‌های روم باستان مظهر تمدن رومی بودند. با توجه به گفته‌های مذکور، نتیجه می‌گیریم که عوامل اجتماعی یکی از مهم‌ترین علل مؤثر بر شکل‌گیری و تنوع نیازهای اطلاعاتی کاربران کتابخانه‌های عمومی می‌باشد. این عوامل از عوامل جدایی‌ناپذیر بر نیازهای اطلاعاتی کاربران می‌باشد و تأثیر شگرفی در شکل‌گیری و تنوع نیازهای اطلاعاتی در کاربران کتابخانه‌های عمومی دارد. از طرفی، وضعیت اقتصادی و اجتماعی جامعه سبب توزیع ناعادلانه امکانات آموزشی و در نتیجه نیازهای اطلاعاتی متفاوت برای گروه‌های مختلف می‌شود و در برخی از موارد این چرخه فقر - کمبود منابع اطلاعاتی و فقر فرهنگی - تکرار می‌شود، تا جایی که هزاره سوم الگوی آشکاری از نابرابری‌های گسترده را حتی در کشورهای پیشرفته فراهم می‌کند. بررسی ادبیات در این زمینه، شکاف‌های طبقاتی فراوانی را بین اقشار جامعه نشان می‌دهد. برای مثال می‌توان به پژوهش‌های انجام شده توسط دیویس، سندسترم، شوراکز، ولف^۱ (۲۰۰۶)؛ میشل، برنستین و آلگرتو^۲ (۲۰۰۶) و زو (۲۰۰۷) اشاره کرد. وضعیت متفاوت اقتصادی و اجتماعی دسترسی متفاوتی را به سرویس‌های اجتماعی و اطلاعاتی برای افراد فراهم کرده است. این مسأله مورد توجه پژوهشگرانی نظیر وان دورسلار، ماسیرا کولمن^۳ (۲۰۰۶) نیز بوده

1. Davies, Sandstrom, Shorrocks & Wolff
3. Van Doorslaer, Masseria & Koolman

2. Mishel, Bernstein & Allegretto

است. نابرابری اطلاعاتی از نظر دسترسی به منابع دیجیتالی توسط پژوهشگرانی نظیر فاکس و لیونگتون^۱ (۲۰۰۷) و فاکس و ویتاکس^۲ (۲۰۰۸) بیان شده است. همچنین نابرابری در دسترسی به منابع غیردیجیتالی توسط پژوهشگرانی نظیر دیوک^۳ (۲۰۰۰)؛ نیومن و سلانو^۴ (۲۰۰۱)؛ جو، کونتر، مگیانتي، لانس و سیدل^۵ (۱۹۹۹)؛ و زمانی (۲۰۱۱ و ۲۰۱۰) بررسی شده است. در برخی از موارد نابرابری‌های اطلاعاتی بر سایر نابرابری‌های اجتماعی دامن زده است. حال این سوال مطرح است که آیا این شکاف‌ها بر رفتارهای اطلاعاتی و نیازهای اطلاعاتی افراد نیز تأثیرگذار هستند؟ آیا کاربران ساکن در محله‌های مرفه نیازهای اطلاعاتی متفاوتی از کاربران کتابخانه‌های فقیرنشین دارند؟ و آیا کتابخانه‌های عمومی مستقر در مناطقی با ویژگی‌های اجتماعی اقتصادی باید برنامه‌ریزی‌های متفاوتی برای تأمین منابع اطلاعاتی داشته باشند؟ برای پاسخگویی به این سؤال‌ها باید گفت که فقر و محرومیت اقتصادی به‌طور بارز یکی از عواملی است که تأثیر زیادی بر نیازهای اطلاعاتی بالقوه و بالفعل مراجعه‌کنندگان به کتابخانه دارد؛ ولی در این زمینه باید بین فقر مطلق و فقر نسبی تفاوت قائل شد. بدین معنی که فقر مطلق با خود سختی معیشت، سوء تغذیه، مسکن نامناسب و کار کردن در ضمن تحصیل را به همراه دارد که همه این شرایط موجب فقدان و کمبود امکانات تحصیلی و نیامدن افراد به مدرسه و به دنبال آن کتابخانه می‌شود. فقر نسبی که وضع نامناسب اقتصادی فرد را نسبت به افراد دیگر نشان می‌دهد ممکن است خود نتیجه عوامل و متغیرهای زیادی باشد، ولی بدون شک عاملی برای عدم مراجعه به کتابخانه به حساب می‌آید؛ زیرا که این نوع فقر اختلافات طبقاتی ایجاد می‌کند که در نتیجه آن تفاوت‌هایی در رشد و تکامل تفکر، زبان، رفتار و نگرش افراد نسبت به کار و استراحت بروز می‌نماید و علایق و انگیزه‌های مطالعاتی آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

فقر مطلق عموماً در جوامعی وجود دارد که کار افراد جهت تأمین امکانات اولیه برای بقا و زیست آنان بوده و به‌صورت زندگی کشاورزی قدیم و یا کار غیرماهرانه افراد در شهرها و زندگی آنان در حداقل معیشت جلوه می‌کند. این نوع فقر به همراه خود مسائل و مشکلات انسانی گوناگونی از قبیل سختی معیشت، گرسنگی و سوء تغذیه، بیماری، خستگی و افسردگی و عدم وجود تفریح و استراحت در بردارد که هر یک باعث مشکلات و موانع برای جلوگیری از ورود افراد به نظام آموزش و پرورش و یا ترک آن و عدم موفقیت در آن به حساب می‌آید

1. Fox & Livingston
4. Neuman & Celano

2. Fox & Vitak
5. Jue, Koontz, Magpantay, Lance & Seidl

3. Duke

(امین فر، ۱۳۶۷). نیاز به کار کودکان و نوجوانان و جوانان نیز که در شرایط فقر و محرومیت اقتصادی وجود دارد، یکی دیگر از عوامل عدم مراجعه آنان به کتابخانه به حساب می‌آید. از آنجایی که عوامل اجتماعی - اقتصادی بسیاری می‌توانند بر نیازهای اطلاعاتی مراجعان به کتابخانه تأثیر بگذارند، در این پژوهش به بررسی برخی از این عوامل از جمله معاشرت با گروه همسالان، معاشرت با دوستان، سابقه مطالعه در خانواده، وضعیت اقتصادی خانواده، محیط زندگی، محیط مدرسه، محیط کار، و ورود تکنولوژی‌های جدید در جامعه پرداخته شده است.

عوامل آموزشی

در عصر الکترونیک که یافته‌های جدید علمی مرزهای جغرافیایی و آهنین گذشته را درهم می‌ریزند و در مدت کوتاهی در دورترین نقاط جهان منتشر می‌شوند، مسلم است که همه ابعاد زندگی انسان دگرگون می‌شود. انسان امروز باید در هر لحظه خود را برای رویارویی با تغییرات جدید آماده سازد. دانش‌آموزان، دانشجویان، کارکنان شرکت‌ها و ادارات، معلمان، کارگران و همه افراد یک جامعه باید یاد بگیرند که چگونه افکار کهنه را دور بریزند و چگونه و در چه وقت افکار جدید را جایگزین آن کنند. خلاصه کلام آنکه آنان یاد بگیرند که چگونه یاد بگیرند (تافلر^۱، نقل از شعاری‌نژاد، ۱۳۸۳) و به یادگیرندگانی مادام‌العمر تبدیل شوند. دیگر آموزش‌های سنتی و قالبی پاسخگوی نیاز یادگیری یادگیرندگان نیست. چرا که اگر قرار باشد هر فردی در جامعه برای رفع نیازهای یادگیری خود در کلاس‌های سنتی و حضوری حاضر شود، نه تنها نظام آموزشی جامعه به طور جدی با مشکل کمبود بودجه، نیروی انسانی و فضای آموزشی مواجه می‌شود؛ بلکه ادارات، شرکت‌ها، کارخانه‌ها و... نیز دچار مشکل می‌شوند و حتی زندگی شخصی کارکنان و افراد جامعه نیز مختل می‌شود. در چنین شرایطی بهترین راه حل آن است که نظام آموزشی از وظایف آموزشی صرف خود فراتر رود و مسئولیت یادگیری هر شخص را بر عهده خود او بگذارد و این توانایی را در آنها ایجاد کند که مستقلاً بیاندیشند و بدون دخالت مستقیم معلم بیاموزند. این همان آرمان آموزش و پرورش است (شعاری‌نژاد، ۱۳۸۴). اینکه تا چه حد فراگیران دارای مهارت‌های یادگیری مستقل هستند و برای اینکه به یادگیرندگان خودنظم‌بخش تبدیل شوند تا چه حد آمادگی دارند سؤالی است که نیاز به تحقیق دارد. آنچه مسلم است، اینکه مهارت‌های مطالعه و یادگیری در انتخاب رسانه‌ها و مواد آموزشی مهم هستند و توسط

1. Toffler

دست‌اندرکاران تجهیز کتابخانه‌ها و مراکز یادگیری باید در نظر گرفته شوند. از آنجایی که اکثر مراجعه‌کنندگان به کتابخانه‌های عمومی را دانش‌آموزان و دانشجویان تشکیل می‌دهند؛ بنابراین عوامل آموزشی نقش به‌سزایی در نیازهای اطلاعاتی آنان دارد. تحقیقات زیادی بر این نکته تأکید دارند که نیاز اطلاعاتی ارتباط بسیار قوی و نزدیکی با نیازهای آموزشی مراجعان به کتابخانه‌های عمومی دارد. همچنین شیوه آموزش معلمان از دیگر عوامل آموزشی است که بر نیازهای اطلاعاتی آنان تأثیر دارد. هر چه معلم یا استاد دانش‌آموز یا دانشجو را بیشتر به سمت کارهای تحقیقی سوق دهد و نیاز او را به منابع کمک‌درسی و غیردرسی بیشتر کند، توجه فرد به سمت کتابخانه بیشتر می‌شود و کتابخانه‌های عمومی یکی از مکان‌هایی است که فرد می‌تواند امیدوار باشد منابع مورد نیاز خود را در آن بیابد. تکالیف درسی محوله از سوی مدرسه نیز بر نیازهای اطلاعاتی فرد تأثیر دارد و این در حالی است که به نظر می‌رسد نوع مدرسه (غیرانتفاعی، دولتی و...) نیز بر نیازهای اطلاعاتی از کتابخانه مؤثر است. همچنین شرکت در دوره‌های آموزشی فوق برنامه بر نیازهای اطلاعاتی مراجعه‌کنندگان به کتابخانه نیز تأثیر دارد و باعث می‌گردد تا او برای تهیه منابع مورد نیاز سراغ کتابخانه بیاید. حال این دوره‌های آموزشی ممکن است خارج از کتابخانه برگزار شود و یا توسط کتابخانه برگزار شود. بهر حال شرکت در دوره‌های آموزشی که توسط کتابخانه نیز برگزار می‌شود بر نیازهای اطلاعاتی افراد از کتابخانه تأثیر دارد.

عوامل مذهبی

از دیگر عواملی که نمی‌توان از تأثیرش بر نیازهای اطلاعاتی مراجعه‌کنندگان به کتابخانه گذشت، عوامل مذهبی است. گورمن^۱ (۱۹۹۰) اولین شخصی بود که پژوهش‌هایی در ارتباط با رابطه بین عوامل مذهبی با نیازها و رفتارهای اطلاعاتی افراد انجام داد. او با بهره‌گیری از پرسشنامه توانست به رابطه بین ویژگی‌های جمعیت‌شناختی، عادت‌های جمع‌آوری اطلاعات، فعالیت‌های پژوهشی و منابع مورد استفاده و همچنین شناسایی نیازهای کاربران اقدام نماید. پژوهش‌های دیگری هم توسط کاکیا، ایکوجا-اودونگو و کنگونگو-باکنی^۲ (۲۰۰۴)؛ ماباونکیو^۳ (۲۰۰۵) در ارتباط با نقش عوامل مذهبی بر رفتار و نیازهای اطلاعاتی افراد صورت گرفته است که همه حاکی از وجود رابطه بین این متغیرها می‌باشد.

1. Gorman

2. Kakai, Ikoja-Odongo, & Kigongo-Bukeny

3. Mabawonku

اعتقادات مذهبی خانواده‌ها و افراد می‌تواند تعیین‌کننده منبع یا اطلاعاتی باشد که به‌منظور دریافت آن به کتابخانه مراجعه می‌کنند. همچنین تعالیم مذهبی که افراد در معرض آن قرار می‌گیرند ممکن است آنان را به سمت کتابخانه برای دریافت منبعی خاص در آن مورد رهنمون شود؛ بنابراین بر نیاز اطلاعاتی تأثیرگذار است. شنیدن دستورات الهی، روایات و احادیث دینی در خصوص امر مطالعه و تشویق آنان به انجام مطالعه می‌تواند منشأ مراجعه افراد به کتابخانه باشد. چرا که در بسیاری از ادیان الهی و خصوصاً در اسلام به مطالعه و کسب دانش اهمیت فراوان داده شده است؛ چنانچه امر شده است زگهواره تا گور دانش بجوی. بنابراین با توجه به اینکه اعتقادات مذهبی در بسیاری از افراد بسیار تأثیرگذار است، پس می‌توان گفت که این عامل نیز بر نیازهای اطلاعاتی افراد از کتابخانه تأثیر دارد. حتی ارتباط بین مجموعه کتابخانه و آگاهی از مسائل و احکام دینی می‌تواند بر نیازهای اطلاعاتی افراد از کتابخانه تأثیرگذار باشد. چرا که هر چه مجموعه از این نظر غنی‌تر باشد، میل و کشش افراد معتقد و مذهبی به کتابخانه بیشتر بوده و بر نیاز اطلاعاتی آنان تأثیر می‌گذارد. حضور در مسجد و اعتقادات مذهبی خانواده می‌تواند عامل مهمی در تعیین نیازهای اطلاعاتی افراد و مراجعه آنها به کتابخانه‌ها باشد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش انجام آن پیمایشی است. جامعه آماری این پژوهش کلیه دانش‌آموزان مقطع راهنمایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی است که استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی تحت پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد محسوب می‌گردند. بنابر آمار اداره کل کتابخانه‌های عمومی خراسان رضوی تا پایان مردادماه سال جاری جامعه آماری نزدیک به ۱۷ هزار نفر بوده است که براساس جدول کرجسی و مورگان تعداد ۳۱۰ نفر با روش نمونه‌گیری ساده به‌عنوان نمونه انتخاب شدند.

ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق‌ساخته است. مقیاس اندازه‌گیری پاسخ‌ها براساس طیف ۵ درجه‌ای با گزینه‌های کاملاً موافقم (۵) تا کاملاً مخالفم (۱) تنظیم گردید. این پرسشنامه در قالب ۵ بخش و ۴۱ سؤال شامل مشخصات جمعیت‌شناختی پاسخگویان (۷ سؤال)، عوامل فردی (۱۰ سؤال)، عوامل اجتماعی (۸ سؤال)، عوامل آموزشی (۹ سؤال)، و عوامل مذهبی (۷ سؤال) طراحی شد.

برای تعیین همبستگی بین مؤلفه‌های پرسشنامه از آزمون کرویت بارتلت استفاده شد. نتایج حاصل از این آزمون نشان داد که رابطه بین این مؤلفه‌ها، با درجه آزادی ۵۶۱ و مجذور کای $\chi^2 = 3892/035$ در سطح $p = 0/01$ معنی‌دار بود که بیانگر همبستگی بین مؤلفه‌های پرسشنامه است. به منظور تعیین تعداد عامل‌ها، از ملاک ارزش‌های ویژه بزرگتر از یک و نمودار اسکری استفاده شد. نتایج حاکی از آن بود که پرسشنامه از ۵ عامل تشکیل شده است و در مجموع ۵۴ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند. چنانچه در جدول ۱ مشاهده می‌شود عامل اول ۱۵/۴۵ درصد، عامل دوم ۱۲/۳۲ درصد، عامل سوم ۱۰/۵۰ درصد، عامل چهارم ۸/۷۵ درصد، و عامل پنجم ۷/۲۸ از واریانس کل را تبیین می‌کند.

جدول ۱. گویه‌ها و بارهای عاملی عوامل نهایی پرسشنامه

عامل اول		عامل دوم		عامل سوم		عامل چهارم		عامل پنجم	
سؤال	بار عاملی	سؤال	بار عاملی	سؤال	بار عاملی	سؤال	بار عاملی	سؤال	بار عاملی
D3	۰/۸۲۱	C2	۰/۷۲۲	A7	۰/۷۰۷	B8	۰/۷۸۲	B2	۰/۶۶۸
D5	۰/۸۱۲	C4	۰/۷۱۳	A6	۰/۶۶۲	B6	۰/۶۸۱	B3	۰/۶۴۴
D4	۰/۷۹۷	C8	۰/۶۵۳	A5	۰/۶۱۵	B7	۰/۶۴۵	B1	۰/۵۷۷
D6	۰/۷۹۲	C7	۰/۶۴۶	A9	۰/۵۹۰	B5	۰/۶۴۴	A3	۰/۵۲۰
D2	۰/۷۸۰	C1	۰/۶۳۷	A8	۰/۵۸۸				
D1	۰/۷۶۷	C3	۰/۵۸۸	A2	۰/۵۴۶				
D7	۰/۷۳۶	C5	۰/۵۶۷	A4	۰/۵۳۸				
		C6	۰/۵۶۲						
		C9	۰/۵۱۵						

به منظور بررسی اینکه این پرسشنامه از چند عامل تشکیل شده است، از روش تحلیل عاملی به روش مؤلفه‌های اصلی با چرخش واریماکس استفاده شد. شاخص کفایت نمونه‌برداری برابر با ۰/۸۲۷ بود و نتیجه آزمون کفایت نمونه نشان داد که حجم نمونه مورد نظر برای تحلیل عوامل مناسب بوده است.

پیش از تهیه سؤالات پرسشنامه سعی شد برای هر یک از عوامل مورد بررسی در پژوهش حاضر، پایان‌نامه‌ها، مقالات و پژوهش‌های مرتبط با هر یک از عوامل بررسی شده و براساس

آنها گویه‌های هر یک از عوامل مشخص گردد و بهترین شاخص‌هایی که می‌توانست برای ارزیابی هر یک از عوامل مورد استفاده قرار گیرد تهیه شد. همچنین نظرات تعدادی از صاحب‌نظران و اساتید حوزه کتابداری و مدیریت و همچنین مدیران کتابخانه‌های عمومی جمع‌آوری گردید. پس از جمع‌آوری نظرات مزبور و اعمال و اصلاح دیدگاه‌های صاحب‌نظران تحت نظارت اساتید راهنما و مشاور پرسشنامه نهایی آماده گردید. برای سنجش اعتبار پرسشنامه، آلفای کرونباخ مربوطه در یک نمونه ۳۰ تایی استخراج گردید. نتایج به دست آمده در جدول ۲ ارائه شده است که نشانگر اعتبار نسبتاً بالای پرسشنامه است.

جدول ۲. آلفای کرونباخ مربوط به هر یک از مؤلفه‌های در نظر گرفته شده در پرسشنامه

تعداد سؤالات	آلفای کرونباخ	پرسش اصلی
۳۴ (بدون احتساب سؤالات مربوط به مشخصات جمعیت‌شناختی)	۰/۸۵۰	۱. عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی (کل پرسشنامه)
۱۰	۰/۷۹	۱-۱. عوامل فردی مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی
۸	۰/۸۳	۲-۱. عوامل اجتماعی مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی
۹	۰/۸۵	۳-۱. عوامل آموزشی مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی
۷	۰/۹۲	۴-۱. عوامل مذهبی مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی

از تعداد ۳۱۰ پرسشنامه توزیع شده، ۲۵۱ پرسشنامه دریافت شد که در بین آنها نیز ۳۳ پرسشنامه ناقص بودند. از این رو، تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار آماری اس‌پی‌اس بر روی ۲۱۸ پرسشنامه تکمیل شده انجام شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح آمار توصیفی از فراوانی، درصد فراوانی، میانگین، میانه و انحراف معیار و در سطح آمار استنباطی از آزمون‌های t تک متغیره و آزمون‌های تحلیل واریانس چند متغیره مانوا استفاده شد.

یافته‌ها

اطلاعات به دست آمده از داده‌های جمعیت‌شناختی نشان داد که ۸/۳ درصد پاسخگویان متأهل و ۹۱/۷ درصد مجرد هستند. ۴۲ درصد خانواده‌ها دارای درآمد کمتر از ۵۰۰ هزار تومان در ماه، ۳۷/۲ درصد بین ۵۰۰ تا یک میلیون، ۹/۶ درصد بین یک میلیون تا دو میلیون و ۱۱ درصد دارای درآمد بالاتر از دو میلیون می‌باشند.

پس از تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از پرسشنامه‌ها مشخص گردید که از میان عوامل فردی مؤثر بر نیاز اطلاعاتی کاربران دانش‌آموز کتابخانه‌های عمومی تحت پوشش نهاد کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد، بیشترین میانگین نمره پاسخ‌ها مربوط به «وضعیت جسمی» با میانگین ۴/۴۵ و کمترین میانگین مربوط به «اعتماد به نفس» با ۳/۹۷ بوده است. به نظر می‌رسد که وضعیت جسمی بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی تأثیر زیادی داشته است. براساس نتایج آزمون t عوامل فردی بیش از سطح متوسط بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی مؤثر بوده است.

در رابطه با عوامل اجتماعی، بیشترین میانگین نمره پاسخ‌ها مربوط به «معاشرت با گروه همسالان» با میانگین ۴/۳۱ و کمترین میانگین مربوط به «محیط کار» با میانگین ۳/۹۰ بوده است. به نظر می‌رسد «معاشرت با گروه همسالان» بیشترین تأثیر را بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان کتابخانه‌ها دارد و بعد از آن «معاشرت با دوستان» و «ورود تکنولوژی‌های جدید» در اولویت بعدی این تأثیر می‌باشند. نتایج آزمون t تک متغیره نشان داد که عوامل اجتماعی بیش از سطح متوسط بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی مؤثر بوده است.

در رابطه با عوامل آموزشی مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد، بیشترین میانگین نمره پاسخ‌ها مربوط به «ارتباط میان مجموعه کتابخانه با نیازهای آموزشی» با میانگین ۴/۴۷ و کمترین میانگین مربوط به «تکالیف درسی محوله» با میانگین ۳/۹۷ بوده است. نتایج آزمون t تک متغیره نشان داد که عوامل آموزشی بیش از سطح متوسط بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی مؤثر بوده است.

در رابطه با عوامل مذهبی مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های

عمومی شهر مشهد، بیشترین میانگین نمره پاسخ‌ها مربوط به «اعتقادات مذهبی» با میانگین ۴/۰۷ و کمترین میانگین مربوط به «اعتقادات مذهبی خانواده» با میانگین ۳/۹۰ بوده است. نتایج آزمون t تک متغیره مقایسه‌ای بین عوامل مذهبی مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی نشان داد که عوامل مذهبی بیش از سطح متوسط بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی مؤثر بوده است.

در مقایسه تأثیر گذاری هر یک از عوامل، نتایج پژوهش نشان داد که عوامل فردی و آموزشی بیشترین تأثیر را بر نیازهای اطلاعاتی کاربران دانش‌آموز از کتابخانه‌ها دارند و عوامل اجتماعی و مذهبی در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند و کمترین تأثیر مربوط به عوامل مذهبی می‌باشد که با میانگین ۳/۹۸ می‌باشد.

جدول ۳. مقایسه میانگین نمره عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌ها

متغیر	میانگین	انحراف معیار
عوامل فردی	۴/۱۳	/۴۶۸
عوامل اجتماعی	۴/۱۱	/۶۲۲
عوامل آموزشی	۴/۱۳	/۵۵۸
عوامل مذهبی	۳/۹۸	/۷۸۵

برای مقایسه بین میانگین نمره عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی با میانگین فرضی ۳ از آزمون t تک متغیره استفاده شد که نتیجه آن در جدول ۴ ملاحظه می‌شود.

جدول ۴. آزمون تی مقایسه بین میانگین نمره عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی

مجذورات تی هتلیتک	F	df1	Df2	Sig
۹/۹۵۹	۳/۲۸۹	۳	۲۱۵	۰.۰۲۲

براساس نتایج جدول (۴)، F مشاهده شده در سطح $P \leq 0.05$ معنی‌دار است. بنابراین تأثیر عوامل مختلف بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان یکسان نبوده است. بیشترین تأثیر مربوط به

عوامل فردی و آموزشی و کمترین مربوط به عوامل مذهبی بوده است. به‌منظور پی بردن به نقش مشخصات جمعیت‌شناختی بر عوامل تأثیرگذار بر نیازهای اطلاعاتی دانش‌آموزان از آزمون تحلیل واریانس استفاده شد که نتایج آن در جداول ۵ و ۶ مشاهده می‌شود.

جدول ۵. آزمون معنی‌داری تحلیل واریانس چند متغیره (مانوا)

ویژگی	لامبدای ویلکز	F	Sig	Beta	Power
جنسیت	/۹۶۹	/۷۴۲	/۵۶۶	/۰۳۱	/۲۳۱
سن	/۹۶۳	/۲۹۲	/۹۹۰	/۰۱۳	/۱۵۲
مقطع تحصیلی	/۹۳۱	۱/۷۱	/۱۵۴	/۰۶۹	/۵۰۷
رشته تحصیلی	/۸۷۶	/۷۸۳	/۷۰۵	/۰۳۳	/۴۰۳
سابقه عضویت	/۸۷۴	/۷۹۲	/۶۹۴	/۰۳۳	/۴۰۸
سطح درآمد خانواده	/۸۲۳	۱/۵۴	/۱۰۸	/۰۶۳	/۷۴۶

براساس نتایج جدول ۵، F مشاهده شده در سطح $P \leq 0.05$ معنی‌دار نیست؛ بنابراین بین عوامل تأثیرگذار بر نیازهای اطلاعاتی دانش‌آموزان استفاده‌کننده از کتابخانه‌ها، تفاوتی بر حسب عوامل جمعیت‌شناختی وجود ندارد.

جدول ۶. خلاصه تحلیل واریانس چند متغیره (مانوا)

ویژگی	عوامل	F	Sig	Beta	Power
جنسیت	فردی	/۲۷۲	/۶۰۳	/۰۰۳	/۰۸۱
	اجتماعی	/۰۰۱	/۹۸۰	/۰۰۰	/۰۵۰
	آموزشی	۱/۳۳	/۲۵۲	/۰۱۴	/۲۰۷
	مذهبی	/۰۵۵	/۸۱۵	/۰۰۱	/۰۵۶
سن	فردی	/۰۴۴	/۹۸۸	/۰۰۱	/۰۵۸
	اجتماعی	/۳۵۹	/۷۸۳	/۰۱۱	/۱۱۸
	آموزشی	/۰۹۵	/۹۶۳	/۰۰۳	/۰۶۷
	مذهبی	/۵۰۰	/۶۸۳	/۰۱۶	/۱۴۸
مقطع تحصیلی	فردی	/۲۴۱	/۶۲۴	/۰۰۳	/۰۷۸
	اجتماعی	/۸۹۸	/۳۴۶	/۰۰۹	/۱۵۵
	آموزشی	/۱۶۵	/۶۸۵	/۰۰۲	/۰۶۹
	مذهبی	۵/۹۶	/۰۱۶	/۰۵۹	/۶۷۷

۳۰۸/	۰۴۱/	۴۰۶/	۱/۰۱	فردی	رشته تحصیلی
۱۰۲/	۰۱۰/	۱۰۹/	۲۴۹/	اجتماعی	
۱۷۶/	۰۲۲/	۷۰۶/	۵۴۱/	آموزشی	
۱۶۲/	۰۲۰/	۷۴۳/	۴۹۰/	مذهبی	
۱۵۵/	۰۱۹/	۷۶۲/	۴۶۴/	فردی	سابقه عضویت
۱۷۷/	۰۲۲/	۷۰۳/	۵۴۶/	اجتماعی	
۲۱۸/	۰۲۸/	۵۹۷/	۶۹۵/	آموزشی	
۰۹۶/	۰۰۹/	۹۲۶/	۲۲۰/	مذهبی	
۴۳۳/	۰۵۱/	۱۷۲/	۱/۷۰	فردی	سطح درآمد خانواده
۱۵۲/	۰۱۶/	۶۷۱/	۵۱۸/	اجتماعی	
۲۷۹/	۰۳۲/	۳۷۰/	۱/۰۵	آموزشی	
۴۰۷/	۰۴۷/	۲۰۰/	۱/۵۷	مذهبی	

مقایسه بین عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌های عمومی و مشخصات جمعیت‌شناختی آنان نظیر جنسیت، سن، مقطع تحصیلی، رشته تحصیلی، سابقه عضویت، و سطح درآمد خانواده مندرج در جداول ۵ و ۶ نشان داد که بین عوامل تأثیرگذار بر نیازهای اطلاعاتی کاربران دانش‌آموز کتابخانه‌ها در کل برحسب عوامل جمعیت‌شناختی تفاوت وجود ندارد. همچنین یافته‌ها نشان داد که F مشاهده شده درخصوص عوامل مذهبی برحسب مقطع تحصیلی در $P \leq 0.05$ معنی‌دار بوده است. بنابراین بین تأثیر عوامل مذهبی بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان نهایی کتابخانه‌ها برحسب مقطع تحصیلی (متوسطه، پیش دانشگاهی) تفاوت وجود دارد.

نتیجه‌گیری

مروری بر مطالعات پیشین در زمینه نیازهای اطلاعاتی و عوامل مؤثر بر آن نشان می‌دهد که پژوهش‌های انجام شده بیشتر در زمینه سنجش نیازهای اطلاعاتی گروه‌های مختلف جامعه بوده و به سنجش میزان تأثیر عوامل مختلف بر نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان کتابخانه‌ها کمتر پرداخته شده است (عموقین، ۱۳۸۰؛ شفیعیان، ۱۳۸۱؛ یاری زنگنه، ۱۳۸۱). به همین دلیل پژوهش حاضر می‌تواند با ارائه نتایج کاربردی در زمینه میزان تأثیر عوامل مختلف بر نیازهای

اطلاعاتی استفاده‌کنندگان کتابخانه‌ها در برنامه‌ریزی هر چه بهتر برای نهادینه کردن فرهنگ مطالعه در استان خراسان رضوی و در کشور مؤثر واقع شود. یافته‌ها نشان داد که بیشتر کاربران از نظر وضعیت اجتماعی-اقتصادی در سطح متوسط جامعه بودند. این امر می‌تواند بیانگر این واقعیت باشد که دسترسی افراد مذکور به وسایل الکترونیکی به دلایل اقتصادی نظیر هزینه بالای سخت‌افزارها، نرم‌افزارها، و اینترنت بسیار کمتر از دانش‌آموزان با وضعیت اقتصادی بالاتر است. از سویی، اجبار دانش‌آموز به انجام پژوهش و تکالیف درسی سبب می‌شود که مراجعه این گروه به کتابخانه‌های عمومی بیشتر از دانش‌آموزان با سطح درآمد بالاتر باشد. دسترسی افراد با سطح درآمد بالاتر به معلم‌های خصوصی و نرم‌افزارهای آموزشی می‌تواند دلیل دیگر مراجعه کمتر گروه مذکور به کتابخانه‌ها باشد. آزمون‌های انجام شده نشان داد که بین نیازهای اطلاعاتی و وضعیت اجتماعی-اقتصادی افراد ارتباط معنی‌داری وجود دارد. نتایج پژوهش در راستای سایر پژوهش‌های انجام شده توسط دیویس (۲۰۰۶ و ۲۰۰۸)؛ دیویس، سندسترم، شوراگز، ولف (۲۰۰۶)؛ میشل، برنستین و آلگرتو (۲۰۰۶)؛ و زو (۲۰۰۷) است. زیرا وضعیت اقتصادی اجتماعی جامعه سبب دستیابی متفاوت افراد به سرویس‌های اجتماعی و اطلاعاتی می‌شود. این مسأله همچنین توسط پژوهشگرانی نظیر وان دورسالر، ماسیرا و کولمن (۲۰۰۶)؛ فاکس و لیونگتون (۲۰۰۷)؛ و فاکس و ویتاکس (۲۰۰۸) بیان شده است. نابرابری در دستیابی به منابع غیردیجیتالی توسط پژوهشگرانی نظیر دیوک (۲۰۰۰)؛ نیومن و سلانو (۲۰۰۱)؛ جو، کونتر، مگیانتي، لانس و سیدل (۱۹۹۹)؛ و زمانی (۲۰۱۰ و ۲۰۱۱) بیانگر وجود رابطه بین وضعیت اجتماعی-اقتصادی کاربران با نیازهای اطلاعاتی کاربران است. شناسایی وضعیت اقتصادی و اجتماعی کاربران به برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران کمک می‌کند که با توجه به وضعیت اقتصادی مناطق، کتابخانه‌ها را به مواد و رسانه‌های آموزشی مناسب مجهز کنند. در مناطقی که از نظر اقتصادی و اجتماعی در وضعیت پایین‌تری قرار دارند، بهتر است مطالب درسی به صورت نرم‌افزارهای کمک آموزشی تهیه شود تا خلاء کمبود معلم‌های توانمند نیز در این مناطق جبران شود.

در بخش عوامل فردی به نظر می‌رسد که تنها وضعیت جسمی کاربران تأثیر مستقیمی بر نیازهای اطلاعاتی آنان داشته است و بررسی رابطه بین عوامل فردی و نیازهای اطلاعاتی

کاربران رابطه معنی‌داری را نشان نداد؛ در حالی که نتایج پژوهش‌های مختلفی مانند میوا و سایاتو^۱ (۲۰۰۱)؛ اسمیت و کانتور^۲ (۲۰۰۸)؛ و اولابی^۳ (۲۰۰۷) نشان داد که بین این متغیرهای فردی و نیازهای اطلاعاتی کاربران رابطه وجود دارد. علت عدم وجود رابطه در پژوهش حاضر می‌تواند مربوط به همگن و متجانس بودن نمونه آماری باشد؛ زیرا همه افراد نمونه در برخی از ویژگی‌ها نظیر سن و سطح درآمد خانواده متجانس هستند و دلیل این امر می‌تواند مراجعه گروه خاصی از دانش‌آموزان به کتابخانه باشد که در سطح یکسانی از درآمد و وضعیت اجتماعی قرار دارند. دلیل احتمالی دیگر شاید وجود سایر متغیرهای تأثیرگذار باشد که در پژوهش حاضر مورد توجه نگرفته است. همچنین تأثیر برخی از عوامل فردی به راحتی از طریق پرسشنامه قابل اندازه‌گیری نیست و بهتر است در پژوهش‌های مشابه بعدی از ابزار دیگری نظیر مصاحبه و مشاهده برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شود. انتخاب ترکیبی نمونه از گروه‌های مختلف نظیر کتابداران، کاربران و برنامه‌ریزان می‌تواند به رفع این مشکل کمک کند.

در زمینه نقش عامل مذهب در تعیین نیاز اطلاعاتی، نتایج نشان داد که رابطه معنی‌داری بین این دو متغیر وجود دارد؛ ولی نقش این عامل کمتر از عوامل دیگر است. با توجه به کمبود و یا نبود پیشینه در این رابطه توصیه می‌شود که پژوهش‌های بیشتری در این زمینه انجام گیرد؛ به ویژه که ادبیات سایر کشورها نیز بیانگر پیشینه ضعیف در این رابطه است. در این بین می‌توان به پژوهش‌های آدتمیرین^۴ (۲۰۰۴) و پینر^۵ (۲۰۰۹) اشاره کرد. مطالعه اولابی (۲۰۰۷) در هندوستان نشان داد که دانشجویان علاوه بر کتب، جزوات و مجلات، از اینترنت به عنوان منبع اصلی اطلاعات برای کارهای علمی و مذهبی خود استفاده می‌کردند. یواگبو^۶ (۲۰۰۷) عوامل تأثیرگذار بر انتخاب اطلاعات توسط دانشجویان را دوره تحصیلی، واحدهای درسی، موضوع، سن و مذهب می‌داند. وی پس از بررسی ادبیات تحقیق در زمینه نقش عوامل مذهبی اشاره می‌کند که «گرچه تحقیقات بیشماری در مورد رفتار اطلاع‌یابی انجام شده است؛ ولی کمتر به نقش مذهب در رفتار اطلاع‌یابی و همچنین رفتار اطلاع‌یابی افراد مذهبی و نیازهای اطلاعاتی آنها توجه شده است». از این رو، پیشنهاد می‌شود که تحقیقات بیشتری بر روی نقش مذهب در نیازها و رفتار اطلاع‌یابی مراجعان به کتابخانه انجام شود.

1. Miwa & Saito
4. Adetimirin

2. Smith. & Kantor
5. Penner

3. Owolabi
6. Uhegbu

پیشنهادها

۱. برنامه‌ریزی دقیق و تجهیز کتابخانه‌های عمومی براساس عوامل تأثیرگذار بر نیازهای اطلاعاتی؛
۲. تبیین و توجه مدیران کتابخانه‌های عمومی در توجه به تأثیر عوامل مختلف بر نیازهای اطلاعاتی اعضای کتابخانه‌های عمومی در مسیر بهبود عملکرد و خدمات کتابخانه‌ای؛
۳. تهیه سخت‌افزارها و نرم‌افزارها اعم از کتاب، لوح فشرده، مجله و سایر منابع با توجه به شناخت از ویژگی‌های فردی، اقتصادی، اجتماعی و مذهبی اعضای کتابخانه‌ها؛
۴. تهیه منابع کمک آموزشی در کتابخانه‌ها برای کمک به دانش‌آموز غیربرخوردار جهت از بین بردن نابرابری‌های آموزشی به‌ویژه بین مناطق محروم و دیگر مناطق.

منابع

- افضل‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۴). طراحی و آشنایی با مراکز مواد و منابع یادگیری. تهران: سمت.
- اندرسون، جیمز و الومی، فتی (۱۳۸۵). یادگیری الکترونیکی از تئوری تا عمل. ترجمه بی‌بی عشرت زمانی و سید امین عظیمی. تهران: انتشارات مدارس هوشمند.
- بیتز، آی. دبلیو و پول، گاری (۱۳۸۸). تدریس مؤثر با استفاده از فن‌آوری در آموزش عالی. ترجمه بی‌بی عشرت زمانی و سید امین عظیمی. تهران: سمت.
- امین‌فر، مرتضی (۱۳۶۷). علل و عوامل اُفت تحصیلی و چگونگی کاهش آن. فصلنامه تعلیم و تربیت، ۴ (۱۳ و ۱۴)، ۳۶-۳۹.
- پاٲو، میراندالی (۱۳۸۲). مفاهیم بازیابی اطلاعات. ترجمه اسدالله آزاد و رحمت‌الله فتاحی. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- بابایی، محمود (۱۳۸۶). نیازسنجی اطلاعات. تهران: پژوهشگاه علوم و فن‌آوری اطلاعات.
- شفیعیان، شهرزاد (۱۳۸۱). بررسی میزان تناسب منابع کتابخانه تخصصی وزارت خارجه با نیازهای اطلاعاتی بالفعل. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران.
- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۸۳). فلسفه آموزش و پرورش. تهران: امیرکبیر.
- عموقین، جعفر (۱۳۸۰). بررسی نیازهای اطلاعاتی دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز به منابع اطلاعاتی و نقش کتابخانه‌های دانشگاه در تأمین این نیازها. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز، شیراز.

مرادی، نورا.. (۱۳۸۵). کتابخانه ملی ایران. در: دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، جلد ۲. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

گبل، پروین (۱۳۷۲). بررسی نیازهای اطلاعاتی متخصصان علوم توانبخشی شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی ایران، تهران و شهید بهشتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران.

یاری‌زنگنه، مرضیه (۱۳۸۱). بررسی نیازهای اطلاعاتی و رفتار اطلاع‌یابی اعضای هیأت علمی دانشگاه خلیج فارس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تحقیقات منطقه ۶، تهران.

References

- Adetimirin, A. E. (2004). Information Seeking Behaviour of the Catholic Religious in Ibadan, Nigeria. *Information Research*, 10 (1), 23-43.
- Davies, J. B.; Sandstrom, S.; Shorrocks, A. & Wolff, E. N. (2006). *The World Distribution of Household Wealth*. Retrieved Sept. 15, 2007, from: <http://www.wider.unu.edu/research/2006-2007/2006-2007-1/wider-wdhw-launch-5-12-2006/wider-wdhw-report-5-12-2006.pdf>
- Davis, D. M. (2006). *Funding Issues in U.S. Public Libraries, Fiscal Years 2003-2006*. Retrieved May 21, 2007, from: <http://www.ala.org/ala/ors/reports/FundingIssuesinUSPLs.pdf>
- Davis, D. M. (2008). *The Library Funding Landscape: 2007-2008*. In L. Clark (Ed.), *Libraries Connect Communities: Public Library Funding & Technology Access Study 2007-2008*. Chicago: American Library Association, 13-23.
- Duke, N. K. (2000). For the Rich it's Richer: Print Experiences and Environments Offered to Children in very Low -and very High-Socioeconomic Status First-grade Classrooms. *American Educational Research Journal*, 37 (2), 441-478.
- Egan, D. E. (1988). *Individual Differences in Human-Computer Interaction*. In M. Helander (Ed.), *Handbook of human-computer interaction*. Amsterdam: Elsevier.
- Fox, S. & Livingston, G. (2007). *Latinos Online: Hispanics with Lower Levels of Education and English Proficiency Remain Largely Disconnected from the Internet*. Retrieved May 16, 2007, from: http://www.pewinternet.org/pdfs/Latinos_Online_March_14_2007.pdf.
- Fox, S. & Vitak, J. (2008). *Degrees of Access (May 2008 data)*. Retrieved March 21, 2009, from: [http://www.pewinternet.org/Presentations/2008/Degrees-of-Access-\(May-2008-data\).aspx](http://www.pewinternet.org/Presentations/2008/Degrees-of-Access-(May-2008-data).aspx)
- Gamoran, A. (1987). The Stratification of High School Learning Opportunities. *Sociology of Education*, 135-155.
- Gorman, G. E. (1990). Patterns of Information Seeking and Library Use by Theologians in Seven Adelaide Theological Colleges. *Australian Academic & Research Libraries*, 21 (3), 137-156.
- Jue, D. K.; Koontz, C. M.; Magpantay, J. A.; Lance, K. C. & Seidl, A. M. (1999). Using Public Libraries to Provide Technology Access for Individuals in Poverty: A Nationwide Analysis of Library Market Areas Using a Geographic Information System. *Library & Information Science Research*, 21 (3), 299-325.
- Kakai M.; Ikoja-Odongo, R. & Kigongo-Bukeny I. M. N. (2004). A Study of the Information Students of Makerere University, Uganda. *World Libraries*, 14 (1), 544-564.

- Mabawonku, I. (2005). The Information Needs of Artisans: Case Study of Artisans in Ibadan, Nigeria, Lagos. *Journal of Library and Information Science*, 3 (1), 61-76.
- Mishel, L.; Bernstein, J. & Allegretto, S. (2006). *The State of Working America 2006/2007*. Ithaca: ILR Press.
- Neuman, S. B. & Celano, D. (2001). Access to Print in Low-Income and Middle-Income Communities: An Ecological Study of Four Neighborhoods. *Reading Research Quarterly*, 36 (1), 8-26.
- Owolabi, K. A. (2007). Internet Access and Usage by the Students of Akanu Ibiam Federal Polytechnic, Nigeria. *Library Link*, 5 (1), 38-47.
- Penner, K. (2009). *Information Behaviour of Theologians: A Literature Review. Theological Librarianship*, 2 (1), 67-82. Retrieved Jaunray 9, 2012, from: <https://journal.atla.com/ojs/index.php/theolib/article/view/79/236>
- Saito, H. & Miwa, K. (2001). *A Cognitive Study of Information Seeking Processes in the WWW: The Effects of Searcher's Knowledge and Experience*. In: Proceedings of the Second International Conference on Web Information Systems Engineering (WISE'01), Volume 1, Pp. 321-327, Washington DC, USA: IEEE Computer Society.
- Smith, C. L. & Kantor, P. B. (2008). User Adaptation: Good Results from Poor Systems. In Proceedings of the 31st Annual International ACM SIGIR Conference on Research and Development in Information Retrieval, ACM Publisher, New York, NY:USA, Pp.147-154.
- Uhegbu, A. H. (2007). *The Information User: Issues and Themes*. Okigwe: Whytem Publishers.
- Van Doorslaer, E.; Masseria, C. & Koolman, X. (2006). Inequalities in Access to Medical Care by Income in Developed Countries. *Canadian Medical Association Journal (CMAJ)*, 174 (2), 177- 183.
- Zamani, B. E. (2010). Successful Implementation Factors for Using Computers in Iranian Schools During One Decade (1995-2005). *Computers & Education*, 54 (1), 59-68.
- Zamani, B. E. (2011). Cultural and Ethical Issues in Using Computers in Internet Issues. in: B. G. Hutais. *Internet Policies and Issues, Volume 9*, NewYork: Nova science publishers.
- Zhu, X. D. (2007). *Growing Wealth, Inequality, and Housing in the United States*. Retrieved September. 12, 2007, from: <http://www.jchs.harvard.edu/publications/markets/w07-1.pdf>

به این مقاله این گونه استناد کنید:

عاصمی، عاصفه؛ زمانی، بی بی عشرت و میرزایی، امین (۱۳۹۱). عوامل مؤثر بر نیازهای اطلاعاتی کاربران دبیرستانی کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی*، ۱۸ (۳)، ۴۲۷-۴۴۷.